

ЛЕКЦІЯ 5

МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ЧАСТКОВОНАУКОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ

План

1. Структурний метод.
2. Порівняльно-історичний метод.
3. Зіставний метод.

Література

1. Алексенко С. Ф. Конкретно-наукові методи лінгвістичних досліджень: Методичні матеріали для студентів 1 курсу магістратури факультету іноземної та слов'янської філології. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020.

1. Венгринюк М. І. Вступ до мовознавства : конспект лекцій. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2016.

2. Вступ до мовознавства: підручник / Ред. І.Голубовська. Київ : ВЦ "Академія", 2016.

3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр "Академія", 2001. (*і пізніші видання*).

4. Левицький А.Е., Сингаївська А.В., Славова Л.П. Вступ до мовознавства. Київ : УНЛ, 2006.

1. Структурний метод

Структурний метод бере свої витoki від структуралізму, або структурної лінгвістики, що виникла на початку ХХ ст.

Вивчає мову як цілісну систему, сукупність взаємопов'язаних її елементів.

Основним є синхронний підхід до вивчення одиниць мови.

Основоположники:

швейцарський лінгвіст **Фердинанд де Соссюр**, теоретично обґрунтував розмежування мови і мовлення, розрізнення синхронії й діахронії, увів розуміння мови як системи знаків. Його працю «Курс загальної лінгвістики» (видали посмертно його колишні студенти відомі лінгвісти Шарль Баллі та Альберт Сеше) називають найважливішою лінгвістичною працею ХХ сторіччя;

мовознавець польського походження **Іван (Ян) Бодуен де Куртене**. Обґрунтував думку про потребу вивчення живих мов та діалектів, оскільки суть мови – у мовній діяльності. Перший розробив теорію фонем і фонетичних чергувань.

Основні методики:

- 1) дистрибутивний аналіз,
- 2) аналіз за безпосередніми складниками,
- 3) компонентний аналіз,
- 4) трансформаційний аналіз.

Дистрибутивний аналіз

Дистрибуція (лат. *distributio* – розподіл) – сукупність усіх оточень мовного елемента.

Дистрибутивний аналіз – це дослідження мовних одиниць на основі їхнього оточення (дистрибуції, розподілу) в тексті. Розроблений у 20-50-их роках ХХ ст.

Використовують для вивчення мовних одиниць різних рівнів – фонем, морфем, лексем.

Основні принципи дистрибутивного аналізу розробили американські лінгвісти Леонард Блумфілд (1887 – 1949) та Зелліг Гарріс (1909 -1992).

Вихідні положення:

- 1) різні мовні елементи мають різне оточення. Не знайти хоча б дві різні мовні одиниці, оточення яких би повністю збігалося;
- 2) оточення кожного мовного елемента є специфічним, через оточення мовний елемент реалізує свої внутрішні властивості.
- 3) на основі оточення можна докладно вивчити досліджуваній мовний елемент та виділити дистрибутивні класи.

Дистрибутивне правило: якщо два елементи перебувають в одному й тому самому оточенні, то вони належать до одного класу.

Наприклад:

Хлопець з'їв два яблука.

Хлопець з'їв два пиріжки.

Хлопець з'їв дві цукерки.

Хлопець з'їв два огірки.

Хлопець з'їв два персики.

Хлопець з'їв тарілку борщу.

Хлопець з'їв тарілку супу.

Хлопець з'їв тарілку каші.

Хлопець з'їв тарілку плову.

Хлопець з'їв тарілку макаронів.

Отже, слова *яблуко, пиріжок, котлета, огірок, картоплина* належать до одного дистрибутивного класу – назви обчислювальних іменників-продуктів харчування. Слова *борщ, суп, каша, плов, макарони* належать до іншого дистрибутивного класу – назви необчислювальних іменників-продуктів харчування.

Аналіз за безпосередніми складниками

Методика безпосередніх складників – це поступовий поділ мовної одиниці на бінарні складники до отримання неподільних елементів, які є кінцевими складниками.

Основне правило: поділ потрібно здійснювати послідовно, щоразу виділяючи лише на два складники.

Застосовують у словотворі та синтаксисі.

Наприклад:
неголосний
не голосний
голос н
голос

Пахне медом наша біла хата.
пахне медом   наша біла хата
пахне   медом   наша   біла хата
   біла   хата
пахне   хата

Компонентний аналіз

Використовують у лексикології для вивчення значень слів.

Компонентний аналіз – розщеплення значення слова на складники, які називають семами, семантичними множниками, іноді маркерами.

Наприклад:

іти – рухатися в одному напрямі; рухатися по твердій поверхні;

ходити – рухатися в різних напрямках; рухатися по твердій поверхні;

бігти – рухатися в одному напрямі; рухатися по твердій поверхні; рухатися швидко;

їхати – рухатися в одному напрямі; рухатися по твердій поверхні; рухатися за допомогою транспортного засобу;

летіти – рухатися в одному напрямі; рухатися в повітрі;

пливти – рухатися в одному напрямі; рухатися в повітрі.

Розрізняють такі види сем: класема, архісема, диференційна, інтегральна, ймовірнісна (потенційна), градуальна (їх кількісна і якісна характеристика в різних лінгвістичних джерелах не збігається) семи.

Класема (категорійна сема) – найбільш узагальнена за змістом сема, що відповідає значенню частин мови (іменник – предметність, прикметник – ознака, дієслова – дія тощо).

Архісема – сема, спільна для тематичної групи слів.

Диференційна сема – сема, за якою розрізняють значення слів (диференційною семою для *йти* і *їхати* є засіб руху, для *йти* і *ходити* – спрямованість руху).

Інтегральна сема – сема, спільна для певної кількості слів (*йти*, *ходити*, *бігти*, *їхати* мають інтегральну сему місце переміщення – тверда поверхня, *йти*, *бігти*, *летіти*, *пливати* – односпрямованість руху. Інтегральною завжди є архісема.

Ймовірнісна, або потенційна сема – сема, яка не характеризує предмет чи взагалі поняття, позначене аналізованим словом, а може виявлятися в певних ситуаціях, наприклад: *начальник* – суворий, злий.

Градуальна сема – сема, яка вказує на ступінь вияву, інтенсивність тієї самої ознаки, наприклад: *теплий*, *жаркий*, *гарячий*.

Трансформаційний аналіз

Трансформація – зміна, перетворення.

Трансформаційний аналіз – це експериментальна методика дослідження мовних одиниць, в основі якої лежить перетворення мовних одиниць та визначення подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій.

Уведена в наукову практику на початку 50-их років ХХ ст.

Трансформаційний аналіз використовують у лінгвістичних дослідженнях синтаксису, морфології, словотвору, лексичної семантики.

Основні положення:

1) синтаксична система мови має кілька підсистем, із яких одна є вихідною (ядерною), а всі інші – похідними;

2) у ядерну підсистему входять елементарні речення, які позначають найпростіші ситуації;

3) похідні речення утворюються з ядерних за допомогою різних трансформацій;

4) представити синтаксичну структуру похідного речення означає визначити ядерні типи, що лежать у його основі, і показати, внаслідок яких трансформацій воно виникло.

За допомогою трансформаційного аналізу можна визначати функції слів у реченні.

Зелений лист на груші став скляний (І. Нечуй-Левицький) ↔ Зелений лист, який був на груші, став скляний ↔ Зелений лист був на груші. Зелений лист став скляний.

2. Порівняльно-історичний метод

Порівняльно-історичний метод – це різновид історичного методу, метою якого є встановлення генетичної спорідненості мов через порівняння та виявлення схожості і відмінності між мовними явищами, що вивчаються.

Застосовують для вивчення споріднених мов у діахронії.

Сформувався в ХІХ ст. в порівняльному мовознавстві, поштовхом було вивчення санскриту.

Санскрит – стародавня літературна мова, яка сформувалася в Давній Індії приблизно 3,5 тисячі років тому. Використовується й досі. Має складну синтетичну граматику.

Основоположники порівняльного мовознавства: німецькі вчені Франц Бопп (1791–1867) та Якоб Гримм (1785 - 1863), данський мовознавець Расмус Раск (1787–1832)

Головна мета порівняльно-історичного методу – відкриття законів, за якими розвивалися мови в минулому.

Завдання порівняльно-історичного методу:

- 1) відтворення (реконструкція) не зафіксованих писемністю наявних у минулому мовних фактів шляхом планомірного порівняння відповідних пізніших фактів двох чи більше конкретних мов, відомих за писемними пам'ятками або безпосередньо за їх уживанням у мовленні;

- 2) виявлення споріднених мов, тобто тих, що походять від одного джерела – мови-основи (прамови);
- 3) реконструкція мови-основи;
- 4) створення генеалогічної класифікації мов;
- 5) дослідження історичного розвитку конкретних мов.

Для встановлення спорідненості мов до порівняння залучаються морфеми, найчастіше корені, а не слова, бо слова легко запозичують із однієї мови в іншу.

У споріднених мовах спільних частин слів значно більше, ніж спільних слів.

Правило: якщо кількість спільних частин слів у певних мовах перевищує кількість спільних слів, то мови споріднені; якщо ж кількість спільних слів перевищує кількість спільних частин слів, то мови неспоріднені або віддалено споріднені.

Відмінності в морфемах споріднених мов спричинені розвитком мов, їх фонетичними змінами. Фонетичні зміни відбуваються за певними законами. Урахування закономірних фонетичних змін дає змогу відновити давню морфему, яка була однаковою для споріднених мов.

Основні прийоми порівняльно-історичного методу

- 1) прийом зовнішньої реконструкції. Для порівняння залучають матеріал кількох споріднених мов;
- 2) прийом внутрішньої реконструкції. Для порівняння залучають матеріал однієї мови на різних етапах її розвитку.

Прийом зовнішньої реконструкції:

Мати, матір (укр.)	←	matī, matere <u>род. в.</u> (праслов'янська),
мати (болгарська)		
matī, máť, máteř (чеська)		
matī (словацька)		
matka (польська)		

mutter (нім.) ← muoter (давньоверхньонімецька)

спільноіндоєвропейська мова * māter, корінь *ma- (походить з дитячої мови), суфікс -ter

Прийом внутрішньої реконструкції:

сі́ль (укр.) ← соль (давньоукраїнське) ← *solь (праслов'янська) ← *sōlīs (спільноіндосвропейська мова).

3. Зіставний метод

Зіставний метод (контрастивний, типологічний) – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

Застосовують для вивчення як споріднених, так і неспоріднених мов у синхронії.

Головним його завданням є дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях.

Започаткований у XVIII ст. німецькими ученими, братами Фрідріхом Шлегелем (1772–1829) і Августом Шлегелем (1767–1845).

Вільгельм Шлегель у 1809 р. поділив мови на дві групи – мови з афіксами і мови із флексіями (закінченнями).

Пізніше Август Шлегель виокремив ще одну групу – аморфні мови, а флективні мови розділив на два підтипи – синтетичні й аналітичні. Це була перша типологічна класифікація мов.

Остаточно сформувався в 30–40-их роках XX. Але до цього часу не розв'язана проблема мови-еталону.

Зіставний метод має велике практичне значення для теорії та практики перекладу й методики навчання іноземних мов. На основі зіставного методу створені зіставні граматики різних мов і перекладні словники.